

STEFAN VASILJEV

Daleko, vrlo daleko od vaše domovine za kojom vas je čežnja ubila, u uglu osunčanog groblja gradića u kojem smo zajedno pohađali nastavu, eto, ima već šest godina kako spavate, jadni moj Stefane!

Ko misli na vas večeras, pod mlakom aprilskom mjesecinom u kojoj oživljam uspomenu na vaše milo lice? Vaši gimnazijski drugovi, danas studenti, prázne čaše piva na trotoaru Bulevara Sen Mišel, ljube djevojke, zijejavu na pozorišni komad u modi. Zaboravili su onoga koga su zvali: „Dosadno mi je.“

A ona zbog koje ste mrtvi i koja to *nikada* neće saznati? Gdje je ona? Vjerovatno paradira u trikou, pod plinskom svjetlošću, uz vatreno pljeskanje cijelog cirkusa, ili, krišom, iza kulise, ljubi nabrašnjenu njušku klovna.

Život je smiješan, život je tužan, jadni moj Stefane.

Ali želim ispričati vašu tako kratku, tako dirljivu sudbinu.

Bio sam u petom razredu u nekoj provincijskoj rupi. Jednog junskog poslijepodneva, dok je cijeli razred, zajedno sa profesorom, hvatao drijemež na monotono brujanje doslovnog prevođenja *De Viris*, jedno otegnuto i ozbiljno *hm!*, dobro poznato, najavi cenzora. Usljedi buđenje. Dovodio je novajliju.

Kada učenik dođe u gimnaziju u junu, mjesec dana prije dodjele nagrada, to je zato da bi tu proveo raspust, da bi tu ostao; on je siročće, njegovi roditelji su boga pitaj gdje.

Novajlija je bio dječak od jedanaest godina, bolešljiv, nježnog i resigniranog izgleda. Profesor mu je pokazao jedno mjesto.

– Kako se zovete?

– Stefan Vasiljev.

Profesor načuli uho i zatraži mu da ponovi slovo po slovo.

– Odakle dolazite?

– ...sa stanice.

Smijeh se razliježe; činilo se da ga nije čuo.

– Ne, iz koje škole dolazite?

– Pa... ni iz jedne.

– Slušajte, gdje ste počeli pohađati nastavu?

– Nigdje, putovao sam.

Nije se moglo izvući više iz njega. Mora da je bio vrlo umoran, jer se nalaktio kao da će odrijemati, što je ovo predstavljanje prekinulo.

– Hajde, prijatelju, nismo u spavaonici, pratite predavanje sa svojim drugom iz klupe.

Ja sam bio drug iz klupe; gurnuo sam mu pod oči svoj *De Viris* i, kako su margine bile ukrašene smiješnim crtežima, s nježnim i tužnim osmijehom podiže oči prema vlasniku. Ja se osmjehnuh takođe, iskrenije, ali s neosjetnom mrvicom saosjećanja za njegovu patnju,

koju sam naslutio. A morah mu se svidjeti, jer od tog dana postadoh mu prijatelj, jedini koji ga je podržavao tokom pet godina koje je proveo u gimnaziji. Međutim, vidi se po prvim redovima ove priče da mu nisam govorio „ti“.

Ipak, za mene, kao i za ostale njegove drugove, njegov život će ostati zagonetka.

Rođen je u Podolju, u Kamjanjecu. Ništa nismo znali o njegovim roditeljima. Niko nije dolazio da ga vidi u sobi za posjete. Nikada nije izlazio i proveo je za pet godina sve velike raspuste u gimnaziji. Nikada nije primao pisma. Ipak, uvijek su ga viđali luksuzno obučenog, što je bilo nepoznato nama, građanskim ili seljačkim sinovima. Imao je novca za sve svoje prohtjeve. Plaćao je časove klavira, na koje najčešće nije odlazio. Odakle mu sve to? A zatim njegovo divljaštvo, njegov izgled vječne dosade, njegova čudna smrt?... Najzad, ispričaću ono što znam.

Pamtim ga kakav je bio s petnaest godina, godine njegove smrti, mršav, lica nježno oblikovanog s puti „gospođice“, za razliku od naše seljačke preplanulosti, oči... – gle, ne sjećam se boje njegovih očiju! – vjerovatno ruske oči i crna kosa na jež; uvijek bolešljivog izgleda, tokom cijele sezone s finim maramama na vratu, vrlo zimogrožljiv, išao je u ambulantu za svaku sitnicu. Štaviše, s nekoliko drugih, bio je podvrgnut nekoj vrsti prehrane za anemične: ujutru je jeo kotlet, dok smo svi mi imali samo parče hljeba s lješnjacima ili suvim smokvama; na odmoru u deset časova, bolničar je dolazio s poslužavnikom na kojem su stajali razni lijekovi, prozivao je, a Stefan je dotrčavao između ostalih da isprazni svoju posudu za jaje punu ribljeg ulja i uzme mentol bombonu; i u četiri sata, ulazio je u ambulantu da pije vino od kinina ili nešto drugo.

Povučene prirode, možda čak nepovjerljive, nije vrištao, nije trčao, nimalo se nije smijao, nikada nije učestvovao u igrama ili zvrčkama koje smo organizovali, nego je uvijek išao sâm, tražeći neki ugao, da bi zavidno sanjario o stvarima koje su bile njegov život, koje su ga izjedale i koje nije htio da kaže.

A njegovi drugovi su poštovali njegovo divljaštvo. Samo jednom, u početku, jedan od njih dosjeti se da ga gurne u šali, ali Stefan slijepo pobjesni, tako užasno da to oduze svu želju za padanjem u istu grešku, ne zato što se trebalo plašiti njegovog bolešljivog tijela, već zato što su se plašili da ga sličan bijes, ponovivši se, ne uništi.

Koliko sam ga samo puta posmatrao tako snenog, očiju zatvorenih i izgubljenih iznutra: tokom dugih večernjih predavanja, u tišini i šuštanju pera na bijelom papiru, prekinutim ponekad nemirom stopala, bukom lenjira koji pada na zemlju, gužvanjem papira, salvom smijeha uhvaćenom u ozbiljnom napadu kašlja; u razredu, tokom ispravke domaćih ili monotonom tumačenju autora; u kapeli, tokom uspavanih sati večernja, kada su tri zvana savjesno rikala sa propovjedaonice; na odmoru, dok su se ostali igrali ili ćaskali po grupama iza kojih smo kresali upaljačem; svuda.

Četvrtkom i nedjeljom se išlo u šetnju. Čim bi se izašlo iz grada, rasipali su se redovi, a raspušteni đaci, drumom ili preko polja, s bluzom pod rukom, tražili su ko jarak da pije mulj iz svog kepija, ko ljubičaste repe da iskopa, ko šiblje iza kojeg se moglo, nekažnjivo, roštiljati.

Stefan je izabrao pomalo odvojeno mjesto, ugodno se namjestio u travi, i tu je, očiju prikovanih za obzor, zaboravljajući malo-pomalo svoj udes, nastavljao svoje vječne sanjarije.

Razrogačenih očiju, upijao je ogromni nepoznati predio, tamo, duge bijele prašnjave puteve, ravnice, brežuljke, rijeke. Naslućivao je ledine, bezgranične stepe pod velikim ne-

bom, jutarnje šetnje po rosi i suncu, odmore u teškim podnevnim časovima, logorovanje u noćima treperavim ili mirno poplavljenim mjesecinom, lutalački život, slobodni život! A njegove tanke usne su se stezale, kao zadržavajući bijesni plač, što ga je dovodilo do misli da je nemoguće, da još uvijek ne može.

Uskoro, probudili su ga glasovi učenika koji su formirali redove da bi se vratili u školu. Povratio je uobičajeni ravnodušni i smoreni izgled, ali koliko je bio tužniji kada je, prošavši kroz vrata sa ogromnim bravama, osjetio kako mu na ramena ponovo pada hladnoća ovog zatvora s golim zidovima probušanim prašnjavim rešetkama. Svako večer zatvarao se u nepovjerljivo ćutanje i, kad bi pala noć, sa svog kreveta, ne pokrećući se, posmatrao sam ga; nije spavao, sjedio je i sanjario otvorenih očiju; onda su mu se njegove patnje vraćale, neizlječiva dosada, nepravda, misterija njegovog postojanja ga je hvatala za gušu, a čuo sam ga kako jeca grizući jastuk u velikoj tišini usnule spavaonice.

Prozreo sam ga, zavolio od prvog dana, tog jadnog izgnanika. Neprestano sam tražio prilike da mu se dopadnem, a poštujući njegovo zavidno raspoloženje, moj pogled mu je govorio da ga razumijem, da bih želio da ga tješim. Ali nikada se nisam usudio da ga ispitujem. A pet godina koje smo proveli skupa ostavile su mi o njegovom životu samo nagađanja.

Ipak, shvatao sam ga, ono što mu je bilo potrebno nije to što je bio u gimnaziji, mehanički dani koji svi liče jedni na druge, latinski, grčki, jednolična i glupa disciplina, već lutalački život, novi horizonti. To, to je bilo u njegovoj krvi, u njegovoj misterioznoj rasi.

Ko zna? Njegova majka je možda bila jedna od onih Ciganki skitnica crnpuaste kože, s bakarnim alkama, u šarenim krpama, i čije crne oči raspaljene turobnom ljubavlju moraju imati ponekad kobnu moć koju pripisuju svojim napicima i amajlijama.

Oprostite, jadni moj Stefane, eto kako izgradih roman na vašim stvarnim patnjama da bih pokazao svoju maštu i rasonodio ljude koji neće vjerovati da ste postojali, i neće vam pokloniti nijedan otkućaj svog srca!

Oh! Kako mu se moralo činiti očajnički dugo ovih pet godina, koje su proticale dan po dan, ubijane između istih sivih zidova, istih prozora s rešetkama ove gimnazije u malom gradu; pet godina istih monotonih dana koje je lupa doboša presijecala svakodnevnim poslovima.

Ko se ne sjeća zvona svoje gimnazije, tog zvona – duše zatvora – specifičnog zvuka i kao otupjelog u tuzi tokom toliko godina, ispuštajući jedan po jedan spore sate u ovoj dosadnoj atmosferi bez ljubavi?

A Stefan je živio u neprestanom mučenju svog unutrašnjeg života, ovih čežnji koje nije poznao, ali koje su bile u njemu. Nije imao, kao mi, ni porodicu s kojom bi provodio raspuste, ni kao mi, tokom godine, ovih hiljadu rasonoda koje je donosio mali događaj: dolazak novog đaka ili novog nadzornika, približavanje odmora, priče o povratku u školu, sprovođenje i smisao za zvrčke, zbijanje šale, zabranjene knjige koje su kružile, izbacivanje druga iz škole, suparništvo, pretpostavke o mjestima i nagradama, sve to ga je ostavljalo savršeno ravnodušnim.

Osim toga, nije bio ni dobar ni loš đak. Bio je podjednako inteligentan kao drugi, ali s neizlječivom lijenošću; činilo se da su se nadzornici, profesori, direktor dogovorili da je iznimno poštuju.

I poslije godine protekle u novogodišnjim, pokladnim, uskršnjim, duhovskim raspustima, druga je ponovo počinjala, vukući se jednako spora, jednako jednolična, jednako prazna kao prošla.

Najprije, tužna zima, dva duga i dosadna mjeseca u zatvorenom, daleko od neba, daleko od tamošnjih polja, i koja je Stefan provodio skoro u potpunosti u ambulanti zbog promrzlina koje su načinile dvije rane na njegovim jadnim nježnim stopalima. Ispostavilo se da je od prve zime nadzornik napisao ove redove u izvještaj direktoru: „Gospodin Vasiljev, iz razloga koje ne cijenim, uznemirava svake noći spavaonicu pretjeranim uzdasima.“

Ambulanta je unosila u težak i hladan život gimnazije, poput majčinskog krila, atmosferu lijenosti i brižnosti. Pod nadzorom sestara, u toj mirnoći koju je punio čamotinjom prijatan miris rublja u blizini, daleko od knjiga, drugova i dvorišta sa zaleđenim lokvama, Stefan je provodio sporo, monotono te zimske dane, tako kratke između kasnog izlaska sunca i večeri u kojoj se gasne svjetiljke pale već od četiri sata.

Jutro je bilo užasno vrijeme previjanja, dok mlaka voda nije bila dovoljna da se odlijepe zavoji, a noću je zbog žežućih stopala u toploti kreveta urlao od bola; ali kako su poslijepodneva bila mirna i melanholična, i kako je više uživao da sluša u određenim časovima nejasno brujanje u prizemlju, jednolični i pjevajući žamor sestara koje se mole, zvuk trube koji je dopirao iz obližnje konjičke kasarne, glasove đaka na odmoru, zatim veliku tišinu gimnazije!

Stefan bi sanjario nad knjigom koja mu je ispadala iz ruku, otišao bi od svog kreveta do peći prekrivene bijelim fajansom, koja je stajala u sredini, teško brujeći; od peći do prozora.

Tu mu se uglavnom dopadalo, odgurujući rukom zavjesu od žutog serža, gledajući dolje tužnu ulicu, gdje su se rijetki prolaznici žurili po blatu i snijegu. Ispred njega se rasprostiralo sve do obzora ogromno nebo meteno prljavim izmaglicama, puno ogromnog kovitlaca sivog pepela. I, ne usuđujući se više da se pomjeri, ostajao je tu satima, sâm, polako oslobođen stvari, izgubljen u tom vječnom i tihom vrtlogu pahulja, koje su se spuštale, spuštale, uvijek, neiscrpno.

I noć je već padala kada je sestra stigla i zvala mu da je ponovo isprljao staklo, koje je zamaglio dahom, pišući vrhom prsta po njemu, dok je sanjario, izgubljen.

Mart je brzo prošao u naletima pljuskova, i došao je april. Dvorišni platani su pupili, đaci su nosili gundelje u papirnim fišecima, približavanje uskršnjeg raspusta je unosilo u vazduh veselost, opuštenost, i kao potrebu za proljećnim lutanjem.

A đaci su odlazili na petnaest dana. Nije ih ostalo više od dvadesetak, jedni kažnjeni, drugi nisu imali staratelja koji bi ih mogao odvesti. Okupljali su ih pod nadzornikom, i to je bilo svakog dana, ujutru, poslije podne, uveče, za vrijeme dalekih šetnji u prirodi.

Stopala još uvijek bolnih od zimskih patnji, Stefan često nije uspijevao da se obuče i, kako su đaci pobjegli prema putevima, drveću, suncu, ostao je sam. Skitao je u tišini napuštene gimnazije, uz stubove, po učionicama u neredu, kroz tužna dvorišta, bez drugova osim vrabaca koji su pijukali na platanima i nasrtali na sanduk s hljebom.

U ovim danima je najviše patio. Vlažnih očiju, pričao mi je o tome kada smo ponovo krenuli u školu; govorio mi je o sunčanim poslijepodnevim koja je proveo sam na kamenoj klupi, u dnu dvorišta, da bi sanjario o svom životu.

Povjerio mi se da ga je, u tim tužnim časovima, jedna knjiga tješila, *Avanture Telemaha*. U dvanaestom poglavlju, one stranice kad Filoktet priča kako je bio napušten na ostrvu Lemnu

zbog zaraze koju je proširila u grčkom taboru rana što mu je pojela stopalo. Stefan je osjećao sažaljenje, beskrajnu utjehu čitajući iznova ovaj pasus: „Ostah tokom skoro cijele opsade Troje sam, bez pomoći, bez nade, bez olakšanja“... naročito ove rečenice koje je podvukao u svom primjerku: „Ovo napušteno i divlje ostrvo na kojem čujem samo buku morskih talasa koji se razbijaju o hridi“... „Jer tokom mog sna Grci otiđoše; prosudite kakvo bi moje iznenađenje i koliko prolih suza kad se probudih vidjevši lađe kako sijeku talase!“... „O obale! O, rtovi ovog ostrva! Vama se ja žalim, jer se samo vama mogu žaliti; vi ste navikli na moja jecanja.“

Ali jednom kada je uspio da se obuje, nije propuštao nijednu šetnju, ne skidajući cipele ni u krevetu, iz straha da ih neće moći ponovo obuti sutradan.

A kakav predah, kakva su hrana za njegove čežnje bili ti dani provedeni u zaboravu svega, na otvorenom polju, pod velikim nebom, ispred horizonta!

Otvrdnula od zimskih mrazova, činilo se da se zemlja smekšava pod mlakostima aprila; svuda se osjećalo buđenje klica, obnavljanje. Nježno zelenilo se pojavljivalo, krasuljci su bijelim tačkama šarali jarkozelene stolnjake livada, živice puteva su se zgušnjavale, propuštajući krunice zvončića, drveće voćnjaka se osulo ružičastim cvjetovima.

Stefan, sjedeći postrance, sanjario je satima, prateći pogledom trouglove ptica koje su prolazile vrlo visoko i odlazile tamo, tamo, u neke zemlje.

A kada je raspust prošao, život gimnazije se nastavio, još nepodnošljiviji u zamoru koji je davalo ovo lijepo vrijeme u kojem se nije moglo uživati.

Međutim, dani su postajali duži, svako večer smo šetali po dva sata, osim četvrtkom i nedjeljom.

I već je došao duhovski raspust.

Zatim su jun i jul donijeli tri nova izlaska sedmično za hladnu kupku; i malo-pomalo, opšte i srećno oslobođenje, s primicanjem praznika, obuze cijelu gimnaziju. Nije se više radilo, raspravljalo se o nagradama, profesori su predavali zanimljive lekcije. Za vrijeme ispita, nije bilo časova poslije podne, već vrlo daleka šetnja u prirodi, na ljetnjem suncu, među žitom i kukuruzom, uz rijeke. Da bi se održala svježina u učionici, nadzornik, u košulji kratkih rukava, naredio je da se pod stalno poliva. Spavalo se, izrađivali su se kavezi za muve sa čepom i čiodama. Na ormarićima su bili zakačeni kalendari, i svako jutro, izlazeći iz spavaonice, otkidali smo sa njih po jedan listić, koji je nosio velikim brojkama ispisan broj dana, sati, minuta koje još treba provesti u „kutiji“.

Najzad je došao iščekivani dan. Svečanost dodjele nagrada je bila brzo otaljana, sa fanfarama, govorima i korpama lovorika; napuštanje gimnazije je počelo bez reda, u zbrci učenika, roditelja, prtljaga, u izmjenama čestitki, komplimenata, sućuti i pozdrava.

Stegnutog grla, sam, sjedeći u dnu dvorišta na svojoj klupi, Stefan je gledao drugove kako odlaze jedan za drugim.

U sumrak bi gotovo. Stefan je lutao gimnazijom bez odjeka glasova. Oh! Kako su učionice bile žalosne sa redovima praznih ormarića, s kartonima od svezaka koji su se vukli tu i tamo, kačketom poderanim i izgaženim u uglu! I dvorišta sa sumornim nadstrešnicama, njihovi nizovi smorenih platana! Kako će trava porasti za dva mjeseca!

I sjedeći na svojoj kamenoj klupi, sanjario je. Njega niko nije dolazio tražiti, niko ga nije volio. Ko je mislio na njega u ovom času? Bio je sam. I plakao je u tišini, do noći, utonuo u tugu svoje sudbine, koju nije razumijevao.

Ali ova potištenost nije trajala, bila su ispred njega dva velika mjeseca slobode. Bez ikakvog nadzora; dežurni nadzornik je otišao na svoju stranu, Stefan na svoju; trebalo se samo pojaviti u gimnaziji za vrijeme obroka i u sumrak. Opet, ovo pravilo se poštovalo samo prvih petnaest dana; uskoro je Stefan izlazio u svitanje, a nije se vraćao do vrlo kasne večeri.

Tako da se nikada nije viđao po gradskim ulicama. Bijes ga je gonio da ide daleko, vrlo daleko, preko polja i pašnjaka; da se izgubi u velikim svečanim šumama, u kojima je čovjek sam među ozbiljnim drvećem; da po cijele dane provodi u sanjarijama, obuzet životom stvari, zaboravom umora i ponekad, u teškim časovima, nejasnim stanjem nebvstvovanja.

Najčešće je otkucavalo sedam sati kada je zaobilazio mjesto gdje se plaćala pijačina, na kojem su stajale, u raskošnim kapuljačama, seljanke koje su išle na pijacu u krkljancu korpi punih jaja i povrća, kutija s mlijekom i pilicima koji leže u prašini, vezanih nogu.

Još pet minuta puta i bio je usred polja. Stefan je napustio put bijel od prašine da bi pošao preko njiva.

Isparenja velikih oranica dizala su se u svježem jutarnjem vazduhu, brazde su se nejasno budile, ševe su se razlivala prema plavetnilu, voda jaraka pjevala je uz brane, u daljini vlažne livade su blistale kao da su zalivene suncem; čulo se kako pijetlovi odgovaraju jedni drugima u sljedećem selu, čije su se bijele kućice pentrale tamo, po onom brežuljku!

I uz redove topola koji su obrublivali livade stizali su već kosci, s radničkom bluzom na ramenu, kosačice sa grabuljama, spora upregnuta volovska kola čiji su praporci zvečali. Smjestili su se, prezalogajili, i kosci i kosačice su se raspršili po njivi, dok su pored kola, na rubu šume, u sijenci topola, volovi uvaljani u svoju balegu preživjeli, polako žvaćući.

Stefan je išao nasumice, skačući, hodajući sitnim koracima, ponekad bi potrčao, sjeo da bi odmah ustao bez razloga, zaustavljajući se ispred svake stvari, iscrpno se opijajući potpunom slobodom, daleko od pogleda, na otvorenom, među travama i stvarima, pod velikim plavim nebom od velura.

Ali uskoro je bježao prema mjestima koja je znao:

Iza dugog čestara zapuštenog i žilavog lišća koje je u ovo vrijeme propuštalo samo nekoliko zračaka sunca, bara je spavala, zaklonjena rogozima, prekrivena vodenom lećom. Stefan se smjestio tu, na ivici. Cijelo njegovo biće se zbunjeno naslađivalo plavim nebom, toplim suncem, pogledom na polja, lutajućim mirisima. Sanjario je o bilo čemu, ni o čemu, čupajući rogoze, zabavljajući se zureći velikim okruglim očima u žabu koja je mirno disala na kamenu, gledajući vodene paukove kako se kližu preko pljosnatih leća i tanke viline konjice kako podrtavaju tu i tamo.

Onda bi brzo pojeo ono što je ponio u džepovima, da ne bi morao više misliti na stomak.

Podnevno sunce lilo je svoje vertikalne zrake po poljima.

Stefan je osjećao kako ga obamrlost polako savlađuje dok je gledao tako bez misli, poluzatvorenih očiju, pusto polje u daljini, nepokretne kukuruze s dugim obješenim lišćem, lucerke u cvatu, kvadrata zlatnog žita, koje bi se ponekad ustalasalo pod udarom vrelog lahora, pokošene livade, visoke plastove slame prekrivene voštanim platnom, i skroz dolje, utopljene u providno treperenje plavog vazduha, bijele tačke selā sa sivim tornjevima zvonikā, tamnozeleno brežuljke, i kuglu plavetnila koja okružuje obzor. Duga tišina je zavládala; čulo se samo zujanje nevidljivih muva i neprestano metalno cvrčanje cvrčaka, koje se podizalo iz daljine spaljenih brazda.

Tako je Stefan, pekući se polagano na vrelom suncu, upijen u nesvjesnu nepromjenljivost stvari, osjećao kako mu se glava okreće. Skliznuo je bez volje i snage u slatku razdraženost. Uživao je u ovom nejasnom osjećanju da se njegov mozak rastvara na hiljadu skica plutajućih sanjarija, da se njegovo biće gasi, raspršuje u prirodi, u vrelom vazduhu, cvrčanju cvrčaka, pijanim sokovima, skrivenom životu. Zatvarao je oči, i kada je povjetarac prelazio preko lišća, sanjao je da se rasipa u njegovom beskonačnom šuštanju.

I ostajao je tako dugo, baš dugo; nije znao, sati nisu više postojali.

Ponekad, sa svih strana neba, dolazili su paketi crnih oblaka. Atmosfera je pritiskala, sve zagušljivija. Uskoro, pod iznenadnim naletima vjetra, vrhovi drveća su se savijali, krupne mlake kapljice su počele da pucketaju po lišću i najzad je pljuštalo, ispunjavajući velikom bukom tišinu sela.

A Stefan, skriven u najgušćem čestaru, slušao je kišu, gledao gore oblake putnike kako odlaze.

Ali sunce se već ponovo pojavilo među neodređenim komadima gustih bijelih oblaka i pilo pljusak. Život se nastavio svježiji, zelenilo je mirisalo jače, puževi golaći su izlazili, a nazeble ptice sklupčane na granama gladile su kljunom nakostriješeno perje i ponovo uzlijetale u laki vazduh.

Zatim se sumrak spustio, umirujući sve. Tamo je sunce zalazilo, rasipalo po poljima lepezu širokih blijedih zraka, obasjavalo tu i tamo zelene svodove šume, crvene crijepove kućice, daleke dimove koji su se dizali. Brežuljci su istezali svoje sjenke po niziji.

I zlatna zvijezda je tonula iza obzora u veličanstvenom požaru, slabeći postepeno u oreolu ružičastih oblaka.

Dakle, bio je to slatki čas, ponekad čas utjehe, a ponekad neizrecivo tužan.

Na površini bare plesali su rojevi mušica iznenada presijecani lastavicama koje su jurile pijući u letu. Svjež vjetar se podiže na livadama, noseći zdrav miris pokošenog sijena. Na redovima topola srebrnasto lišće je šuštalalo. U daljini, stada su se vraćala u treperenju prašine. Kola su prolazila uz škripu osovina.

Stefan se podigao, skoro posrćući, bez volje i bez snage, pijan od ovog dana potpuno potonulog u nesvjesni život prirode. I polako, putem oivičenim drvećem, vraćao se u grad, obuzet slatkim patnjom slušajući kako narasta iza njega, u miru poljā, sjetni jecaj kreketuša.

U međuvremenu, septembar je odnosio posljednje sunčane dane.

Oh! Jesenje tuge! Kišno nebo, izmaglice na horizontu, veliki drumovi gnjecavi od kolo-tragova punih mrtvog lišća; u daljini dvokolice koje jure pod kosim pljuskom, starica koja korača, iznemogla pod naramkom suvog granja; i vječno pustošenje vjetra među ogoljenim stablima, i ljudski ropac starosti, i udarci vjetra koji prolaze preko crvenih vrhova šuma, noseći jata zarđalog lišća u otegnutoj buci dalekih vodopada. Bolesna priroda je ona koja nas najviše dira danas. I Stefan je tada provodio svoje najbeskrajnije časove.

Išao je drumovima uz koje su bile zasađene breze sa hladnim krošnjama, hodajući brzo, s rukama u džepovima, zatvorenih očiju, siguran da se neće zabititi ni u koga, zaboravljajući sve, slušajući vjetar, koji je sjekao, zviždeći mu u ušima, i sanjao je da je išao tako, razbarušen, u crnoj noći i svirci vihora, preko bezgraničnih ledina.

Drugih puta, provodio je monotona poslijepodneva u razmišljanju pred sivim nebom ispruganim kišom, u pjevanju odlomaka, na vjetru koji ih je odnosio, neobične i nostalgичne narodne žalopojke.

Često se vraćao mokar do gole kože, i tako dobi neki suv kašalj koji ga nikada ne napusti.

Malo-pomalo, od oktobra, disciplina se ponovo pooštri. Gimnazija se spremala za povratak đaka. Čupala se trava u dvorištima. Vršile su se popravke. Drva su se cijepala za zimu. Cenzor se vratio, zatim direktor, zatim nadzornici. Stefan je imao manje slobode, njegovi izlasci su bili po propisu i nadzirani. Najzad je stiglo veće povratka u školu.

U osam sati, u tihoj i praznoj učionici sa prefarbanim ormarićima, upaljenim lampama, nadzornik se šetao s rukama na leđima.

Učenici su stizali jedan po jedan.

Ponekad bi voz dovodio bučnu družinu preplanulih obraza. Sjedalo se nasumice, pričalo glasno. To su bila upoznavanja, uzvici, pitanja, priče. „Koji si razred? Da li je istina da je neko preskočio razred? – Znaite, imaćemo snažnog tipa, jednog *zdepastog*.“ Komentarisali su profesore i nadzornike.

Dvojica su poredila svoje palčeve opečene cigaretama. Drugi nisu govorili, praveći se iscrpljeni da bi se mislilo da su uživali u svom posljednjem danu tako što su u gradu pravili lom.

U međuvremenu, u uglu, usamljen učenik, ravnodušan prema svemu, drijemao je nalakćen na klupu. Zapazili smo ga, zapitkivali se. I neko na kraju prepozna Stefana, rekavši: „Dosadno mi je.“ Ostavili su ga tu prije dva mjeseca, nalakćenog na istom mjestu, i tu su ga ponovo pronašli. Kakav tupan!, mislili su.

Pet godina prođe tako.

Godine 1875. zajedno smo pohađali deveti razred. Stefan je imao petnaest godina, doba zlovolje i potrebe za nepoznatim aktivnostima. Bio je nesrećniji nego ikada, otkako su se njegove čežnje, njegove živčane delikatnosti osjetljivca i bolesnika zakomplikovale svim mukama ranog puberteta.

Bilo je to prvih dana mjeseca aprila.

Cirkus anglo- ne znam više šta, koji se upravo smjestio na jednom trgu grada, tada je bio glavna tema gimnazije. Na odmoru, pod platanima iz kojih je izbijalo nježno zelenilo, podrobno smo pričali o čudesnim programima koje su donijeli eksternisti.¹ Imali su urnebesne klovнове, jahačice u trikou, nemoguće tačke; ali *great attraction* spektakla je bio ciganski orkestar u narodnoj nošnji. – Hoće li nas tamo voditi?

Najzad, jedne subotnje večeri, cenzor, najavljen svojim uobičajenim i dostojanstvenim *hm*, upravo reče da ćemo sutradan, u nedjelju, ići u cirkus. I nadzornik napravi krug u učionici da uzme od svakoga pare za ulaznicu. Stefan dade svoj novac, jedva se obavijestivši o čemu se radi.

Sutradan, poslije završenog večernja, izađosmo, odjeljenje po odjeljenje, postrojeni, sa očetkanim tunikama, rukavicama skoro bijelim.

Stigavši u cirkusku dvoranu, raspršismo se, tražeći dobro mjesto, preko polukružnih klupa poredanih po nivoima na tribinama. Kao što me je savjetovao jedan eksternista, po-

¹ Učenici koji ne stanuju u internatu, već dolaze s vana da prisustvuju nastavi. (*Prim. prev.*)

trčah, vukući Stefana, da se smjestim na kraj reda klupa, do prolaza konjušnica, da bih vidio kako ulaze i izlaze, i da uživam u predstavi više od ostalih.

Dvorana je ponovo bila prazna. Gledali smo posve radoznalo. Gore, na svodovima, obruči, trapezi, zamršeni konopci; lijevo, podijum za orkestar; ispred nas, pješčani *ring* posut drvenom strugotinom; tu i tamo, trampoline, prepreke, motke.

Tražili smo djevojke da ih posmatramo. Dječurlija je kružila, vičući programi, šećerleme. Tribine su se brzo napunile. Prepoznali smo u daljini eksterniste u nedjeljnom ruhu, koji su se, da bi nam prkosili, igrali štapom, vukli manžetne, ulazili i izlazili, gurajući se.

Muzika nas natjera da sačekamo dvadeset minuta, i spektakl poče. Bilo je gimnastičara, jahačica, mladih dresiranih slonova, žonglera koji su plesali valcer, ispred hiljadu razjapljenih usta publike, zlatnih narandži i izduženih bodeža. Formirajući se u iščekivanju i tišini svih, uz zvuk lagane muzike, piramide ljudi, uspostavivši ravnotežu, pozirale su na trenutak sa odvažnim osmijehom, i odjednom propale, uz ubrzane taktove orkestra, u dvadeset opasnih simetričnih skokova. Sve ovo izmiješano s klovnovima na žici, piruetama, šamarima, smiješnim riječima koje su pajaci pod nabrašnjenom obrazinom rasipali na gromoglasan smijeh.

Zatim odmor tokom kojeg je orkestar, napuštajući podijum, ustupio mjesto desetini čudnih ljudi, bronzane kože, orlovska nosa, užarenih očiju, krupnih usana, crnih brkova, duge i kovrdžave kose, tom čuvenom ciganskom orkestru u narodnoj nošnji, s kaputićima i širokim naduvanim pantalonama u kožnim čizmama. Grozničavo su stiskali zakrivljenim prstima *bas'alje*, velika gudala, i, na znak, počeše jedan od svojih đavolskih čardaša.

U tom trenutku, vraćajući se prema Stefanu, začudih se što ga vidim kako se budi, razrogačenih očiju, napijajući se svim svojim bićem ovom muzikom, s neprimjetnim drhtajem svojih bijelih usana, i kao da sluša daleke stvari. A tako smo se zakačili, on za ciganska gudala, ja za sve ushićeniji izraz njegovog lica, da ne čusmo na našoj strani topot galopa u buci praporaca. Stojeći na dva potjerana konja, jahačica od šesnaest godina je upravo ušla i obilazila arenu.

Gledali smo programe: „Vilma, mađarski ples.“

Prava ciganska ljepota; narandžaste puti, niskog čela, koje je pojela ućebana crna kosa, ispupčene donje usne, koja je još više isticala ozbiljan izraz očiju, očiju tako tamnih da se u njima ništa nije razabiralo. S bakarnim obručem na glavi, na kojem su šljokice zveckale na najmanji pokret, alkama na ušima i gležnjevima, nosila je bluzu od crnog baršuna prekrivenu bakarnim pločicama, ružičasti triko sa suknjom od gaze lake kao pjena, a koja je lebdjela tokom jahanja.

Hodala je uspravno, odmotavajući iznad glave šareni šal, nošena zanosima muzike i divljenjem ovih hiljadu gledalaca.

Poče običnim tačkama, probuši nakićene papirne obruče koje joj je pružao smiješan klov, izvede više skokova, doskačući uvijek skladno, razvijenog šala, pognute glave u zamirućem osmijehu.

Stefan ju je proždirdao pogledom i, kada je prolazila ispred njega, zatvarao je oči na trenutak u slatkoj vrtoglavici u koju ga je bacao vjetar njene trke, i ponovo ih otvarao da bi je pratio iznova. Nikada ga nisam vidio takvog.

Iznenada stržući bolno drhturave žice, gudala zasviraše pjesmu u kojoj su plakale, urlale sve strasti divlje duše. I, uvijek u ravnomjernom galopu svoja dva konja, Cigančica poče uzbudljiv i složen ples, s ritmičkim pozama, moduliranim fantastičnim kapricima svirača. Nema prelaza u ovoj muzici. Najprije oslabljeni uzdah jedne neodlučne maštarije, zatim pozivi nježnosti, duga hroptanja ljubavi, strastveni poleti koji su propadali u neutješne rezignacije da bi se u skoku digla bura bijesova, jecaja, ludovanja, gorkog škripanja zubima, uskoro se polako smirujući u bezgranične jadikovke. A Ciganka sa zlatnim alkama je plesala, uvijajući se pohotno, lelujajući se, klizeći s mačjom gipkošću, kao da ne može da se odluči da pobjegne nevidljivim stiscima zbog kojih je ipak umirala od zadovoljstva. Pod lutajućim i magnetskim milovanjima ove muzike koja ju je držala, sanjivo se protezala, nagnjala se naprijed, ispruženih ruku sa užarenim pogledima u kojima su gorile čežnje, zatim se odrazila, pala na koljena, pronašla ostatke snage, podigla se, napravila krug malaksalo savijajući ruke, stežući razdraženo krajeve šala kao ruke bića, i postepeno, na vrhuncu ushićenja, u koje su bili uronjeni svi ovi neuhvatljivi ljubavni napici, prevrnula se slomljena, zadihana, onesviještena, s glavom na ramenu, otvorenih usta, očiju koje umiru od pijanstva. „Oh! Neka smrt dođe i uzme me u ekstazi ovog plesa!“, kaže jedna mađarska pjesma; i Ciganka je nestala na našoj strani, nošena automatskim galopom dva konja, a dok su se Cigani mučili kao sumanuti sa svojim dugim crnim kosama, gudala su odjekivala u trijumfalnim bijesovima kao da se opijaju sopstvenom moći, luda što su očarala, ukrotila, razdražila to stvorenje.

Iznenada začusmo ovaj povik: *Eljen!* Svi pogledaše. Bio je to Stefan. Srušio se na koljena, s podignutim rukama, lica zastrašujuće blijedog, ugašenog osmijeha na usnama, vlažnih i sjajnih očiju, još uvijek začuđen zbog ponovo pronađene riječi, te riječi *Eljen!*, koja znači *ura!* kod Cigana.

Kada se vratismo u gimnaziju, Stefan je već bio u ambulanti. Neodređeno smo znali da je, povrativši se iz nesvijesti, pao u groznicu praćenu delirijumom punim čudnih nepovezanosti.

Poslije dva dana, sišao je i nastavio među nama svoje stare navike. Jedino, činio se nepovjerljivijim nego ikada, ponekad s divljim sjajem u očima; malo je pričao, nije radio i skoro odbijao da jede. Direktor je preporučio da mu se niko ne protivi.

Narednog četvrtka, poslije podne, odvukao me je da pričamo u dnu dvorišta, u splinu i tišini gimnazije tokom slobodnih dana.

Dan prije, u spavaonici, dok su svi spavali, čuvši ga kako jeca, tiho sam prošaptao: „Šta vam je, Stefane? Vi patite?“ Bio mi je okrenut leđima.

Tada mi sve povjeri u bujici riječi na koju nisam navikao s njegove strane. Znao je da je cirkus odlazio tog istog dana za Tuluz. No, htio je da ponovo čuje Cigane, naročito je htio da još jednom vidi malu Ciganku. Volio ju je. Volio je kao što se voli u gimnaziji, tom jedinstvenom ljubavlju u koju unosimo mnogo mašte, malo srca, nimalo razuma, i koja se kod njega zapetljavala u navalu nepoznatih i istom probuđenih nagona i snova.

Stoga je bio spreman da pobjegne iz gimnazije. Kako? Nije znao, ali neće ostati nijednu sedmicu više, radije bi umro. Nije više mislio na prepreke, sve je nestajalo pred ovom mišljom, jedinom koja je obuzimala njegovo biće: pobjeći, pronaći taj cirkus, pratiti ga svuda, vidjeti malu Ciganku i živjeti s njom u pijanstvu muzike koje se sada sjećao! Koja je bila u njemu, i zbog koje je toliko patio tada da nije bio ni svjestan.

Gledao sam ga, zapanjen. Pobjeći? Ali kuda? Kada? I pokazao sam mu grubo omalterisane zidove dvorišta, nakostriješene od krhotina flaša i koji gledaju na privatne vrtove, u kojim bi ga, nesumnjivo, uhvatili. Čak i da uspije da izađe iz škole, da bi prošao kroz grad, nije smio ni pomisliti na željeznicu; a drumovi onda? Kojim ići? – a zatim Tuluz, to je na kraj svijeta!

Ali on, tvrdoglavo, uvijek se vraćao na ovo: imao je novca i, da bi išao prema Tuluzu, samo treba hodati ostavljajući uvijek iza sebe plave Pirineje na horizontu.

Ućutah, znajući dobro da će ga dovesti natrag u školu za dan-dva, kao što se to neizostavno dešavalo dvojici ili trojici učenika koji su svake godine pokušavali da pobjegnu poput njega.

Subotnje veče je uslijedilo, požali se na glavobolju i ode u ambulantu; niko ne obrati pažnju na to.

Sutradan, u nedjelju, vrijeme je bilo prekrasno. Stefan je sanjario, podižući zavjesu na prozoru i, dok je otkucavalo jedan sat, pomisli, odjednom pijan, da je u ovom trenutku cijela gimnazija (direktor, cenzor, blagajnik, nadzornici, učenici, posluga, sve do lampiste i sudoperā) dolje na večernju, u kapeli.

Samo jedna sestra se starala oko ambulante. Njegov prvi potez bio je da izjuri napolje. Ali primijeti sestru.

– Sestro, mogu li sići na večernje?

– Naravno, gospodine Stefane, daću vam parohijanina.

Munja mu bljesnu u glavi.

– Ne, navikao sam na svog, potražiću ga, u učionici.

Siđe u galopu, protrča kroz učionicu, na drugi kraj gimnazije, na kraj posljednjeg dvorišta.

Gledao je, tražeći. Zadnji dio gimnazije je gledao na splet prljavih malih sokaka, neprometnih, iz kojih su se ponekad čuli, noću, do spavaonice, krici: „Drž'te ubicu!“ i smijeh artijeraca koji vuku sablje, i kojima, nedjeljom, poslijepodne, nije prolazila ni mačka.

Ali bio je suviše slab da se popne na ove zidove, inače, nakostriješene od komadića velikog stakla. Pod nadstrešnicom su bile ostavljene gimnastičke sprave, možda će tu biti merdevine! Avaj! Bile su dvostruko manje od zida, i tako teške! Međutim, vrijeme je isticalo!

A on je išao usplahireno, dvorištem, pretresajući ćoškovce, pregledavajući sve, stubove, drveće, tražeći... Šta sad? I jurnu prema učionici da odande uzme stolicu, klupu, bilo šta.

I eto, vanrednom slučajnošću, koja se dešavala samo jednom u svaka dva mjeseca, vrata koja su se nalazila tu, i kroz koja su prolazila kola sa drvima, vozila sa zalihama, bila su sasvim prosto otvorena pred njim.

Izađe jednostavno. I čim je prešao prvi sokak, poče da trči, pijan, bez razmišljanja, ne dišući.

Izađe na trg pun svijeta i uspori korak, hodajući duž kuća. Tada prodisa i zamisli se. Kako mu je srce lupalo! I primijeti da je gologlav. Kepi bi ga odao, ali gologlav je padao u oči. Išao je brže, ne usuđujući se da pogleda u usporene građane koji su se šetali u nedjeljnom ruhu.

Nakon četvrt sata je prošao pijacu. Bio je na drumu, usred polja. S vremena na vrijeme, nekoliko praznično odjevenih seljaka. Dolazio je k sebi, mislio je na ono što je upravo uradio, istraživao je džepove da bi napipao novac. I odjednom, na ovu pomisao da učenici,

nadzornici, direktor izlaze u ovom trenutku sa večernja, u ludoj panici, potrča preko polja, livada, daleko od puta, preskačući jarkove, saplićući se na oranicama.

Zatim, trčeci, reče sebi da će sestra, budući da ga nije vidjela, vjerovati da se vratio u svoje odjeljenje; nadzornik se neće baviti njime, misleći da je u ambulanti, i da se neće moći primijetiti njegov bijeg prije večeri. Tada se umiri.

Uostalom, bio je slobodan! Drveća, obzor, veliko nebo, zatim, tamo, nejasno, Tuluz, Cigani, lutalački život, sreća! A jurio je uvijek pravo, ostavljajući iza sebe pašnjake, polja, zatim još pašnjaka i polja.

Prešao je dva sela koja je poznao. Zvonici su zvonili; po krčmama su pjevali, na crkvenim trgovima su igrali „zapušaća“, spokojno. Zatim još polja, pašnjaka, i šumica u kojoj se, na trenutak, uplašio da se izgubio.

Išao je najradije uskim stazama između dva kvadrata zelene pšenice, ometajući ponekad zaljubljeni par koji se pravio da bere mak.

Kaput mu je bio pod miškom. Kako je gimnazija bila daleka, sada! I još uvijek je hodao. Jedva je čekao da stigne do te topole, tamo, prošao ju je i htio stići do one druge, zatim još do one druge, i činilo mu se da je tako prešao više puta. Oh! Htio je biti vrlo daleko kada padne noć. Zadrhti na ovu pomisao na noć, ali bio je slobodan i osjećao je kako mu se energija udvostručava kad bi sebi to ponovio.

Brežuljak se ukaza. Pope se na njega s mukom, odmori se dvadeset minuta na vrhu, ispitujući horizont, uvjeravajući se da su Pirineji iza njega, i spusti se niz suprotan obronak.

Sada je išao umornije, zadržavajući se na putokazima. Zaustavi se pred izvorom koji je izbijao, podižući pijesak, i proširivao se dalje u bistré lokve. Sjede, popi iz ruke, ovlaži sljepoočnice i izu se da opere jedna stopala natečena od umora. Oh! Kako je to bilo dobro! Nije više ništa osjećao. I nastavi svoj put, oblačeći kaput zbog hladnog vjetra koji se podizao.

Pređe treće selo u kojem je izbijalo šest časova. Bio je gladan, ali prošao je pored izloga prodavnica ne usuđujući se da uđe.

Još uvijek je hodao, ali slabiji, misleći kako ga noge ne bi mogle nositi još dugo. A naoblačivalo se, noć se brzo spuštala, utapajući sve. Uskoro, nije se više vidjelo. I već ga je bilo strah pred ovom crnom noći koja će ga iznenaditi u potpunoj tišini izgubljenih polja, jedne nedjelje; želio je stići negdje!

I eto, slaba kišica poče da pada. Međutim, nije se mogao vratiti u ono selo koje je prošao. Ako ga ne bi našao, možda bi se čak izgubio. Šta da se radi? Sada je pljuštalo. Tražio je čobansku kolibu. Nije se vidjela više. Trčao je usplahireno u tamu, jedva raspoznajući smeđu liniju staze, ponekad gazeći jednim od stopala u lokvu. Ali uvijek je išao; zaustavio bi se samo kod prvog skrovišta, žive ograde, šipražja.

Stiže do dugog bijelog zida iza kojeg je vjetar njihao crne oblike, čemprese. Vjerovatno groblje. Obiđe ga i, ne našavši ništa, šćućuri se na mjestu koje su jedva zaklanjala dva stabla što su nadvisivala i bokore trave koji su visili sa zida. Sjedio je na kamenju, grmlju; možda među gnusnim insektima, krastačama; zadrhta, ali bilo je tako dobro ne hodati više!

I ostao je tu, drhteći pod ovom tvrdoglavom kišom koja mu se slivala niz sljepoočnice i ledila ramena. Bila je potpuna noć; čula se samo jednolična buka pljuska u gluvoj tišini. Pomirio se s tim da će čekati zoru, misleći o svom životu, svim ovim stvarima, ponovo obuzet suvim i nepopustljivim kašljucanjem.

U ovo vrijeme njegovi drugovi su bili u učionici, čitajući pod mirnom svjetlošću lampi zabavne knjige koje su im dozvoljavali nedjeljom. Vidio je svoje prazno mjesto, na kraju klupe, blizu nadzornikove katedre. Vjerovatno su znali za njegov bijeg, pričali su o njemu. Kako su bili daleko od toga da naslute! I uskoro će se popeti u spavaonicu, spavati u svojim dobrim krevetima, uljuljkani pjesmom pljuska!

Sati su prolazili.

Odjednom, u crnoj noći, tamo, voz koji je jurio zazvižda razdiruće i bolno dugo. Ljudi su spavali u tapaciranim vagonima. Možda su išli prema Tuluzu! Bio je to trenutak predstave u cirkusu. U sjaju gasnih svjetiljki, pljeskanjima, pobjedničkoj buci fanfara, plesala je, nasmiješena. Vidio ju je sa njenim bakarnim alkama na njenoj narandžastoj puti, žestokih očiju, ćebaste kose; prevrtala se, u zanosu, nošena galopom svoja dva konja, izgubljenih očiju. Tada, obuzet posljednjim gnjevom, htio je da se podigne, da ode, a pade teško na zemlju; nije više osjećao noge, vrtjelo mu se u glavi.

I preplavi ga ogroman kukavičluk, htio bi da ga vrate u gimnaziju, da urade od njega šta bilo, bješe suviše nesrećan.

Sada, moralo je biti devet sati, deset sati. Ništa se nije čulo. Ponekad, baznadežni lavež psa sa seoskog imanja. I, uvijek, vječni pljusak.

Stefan je drhtao, mokar do kože, cvokoćući zubima, ponekad prodrman kratkim kašljem. I polako, počeo da plače. Njegov život je bio samo niz tuga koje nije razumijevao. Niko ga na svijetu nije volio. Ah! Bio je preslab za sve to što su mu radili... Sanjao je o okeanu milovanja kojem se samo trebalo prepustiti, poželio je da stavi glavu na grudi nekoga ko bi ga volio, i tu da plače, da plače dugo, ništa više da ne zna o životu. A našao se sam, zaboravljen od svih, bez kreveta, u crnoj noći, pod kišom, izgubljen u zemlji koju nije poznao!

I dok mu se srce cijepalo zbog napuštanja svega, kamenju se predade, zatvarajući oči, ne pokušavajući više da se sakrije, ne drhteći više, ne plašeći se više, pomiren sa svim, radujući se što se više ne opire svojoj sudbini.

Sutradan, gimnazija, dirnuta bijegom „Smorenog“, sazna da su ga uhvatili. Bio je u ambulanti. Blizu jednog sela, vrlo daleko, seljak koji je prolazio rano izjutra pronašao ga je onesviještenog, sa odjećom koju je kiša slijepila uz udove, i doveo ga u svojoj dvokolici. Govorili su da je vrlo bolestan. Jedan prezdravljeni bolesnik koji je sišao vidio ga je. Ležao je, vrlo blijed, jagodica blago rumenih, s napadima razdirućeg kašlja koji je boljelo slušati. Blizu kreveta, direktor, vrlo ozbiljan, časkao je sa doktorom. Govorilo se o plućnoj tuberkulozi. Umrijeće. Jadni Stefan!

Pridignut jastucima, omršavjelih ruku van pokrivača, sanjario je, šarajući oko sebe očima koje je groznica uvećala, koje su malo-pomalo tonule u sjenku. Nije odgovarao, nikada se nije žalio, ništa nije tražio, ne gledajući čak ni one koji su mu se obraćali, uporno i mračno čuteći, odbijajući lijekove neodređenim pokretom uzvišene ravnodušnosti.

Osjećao je da umire pomalo svaki dan, pomiren sa sudbinom, bez kajanja, suviše slab, čekajući samo veliku blagost koja bi donijela kraj njegovim mukama, dok mu se srce stezalo samo ponekad kad je mislio na cirkus, tamo!

Provodio je sate gledajući svaku stvar u ovoj maloj bolesničkoj spavaonici u kojoj je proživio toliko tužnih poslijepodneva koja se neće vratiti: parket dobro navošten, bijeli kreveti s bakarnim kuglama i žutim zavjesama, u sredini peć prekrivena bijelim fajansom

sa izdubljenim prugama, i taj prozor na kojem više neće sanjariti, izgubljen u kovitlacu sivih pahulja, tokom zimskih dana.

Zatim je razmišljao o svom životu, slušajući glasove đaka na odmoru prekinute lupom doboša, padajući ponovo u tišinu, i ječanja trube u konjičkoj kasarni, i naveče, lagano i ozbiljno violončelo cenzora.

I gušenja su ga obuzimala, napadi kašlja su ga tresli, usne spaljene neprestanom groznicom.

Sedmica prođe tako, duga, užasno duga, ostavljajući ga svake večeri sve slabijim, sve bližim velikom počinku.

Sada su sa površine noćnog stočića bile uklonjene sve fiole sa lijekovima. Bdjeli su nad njim. Više se ništa nije čekalo osim kraja.

Četrnaestog aprila, ujutru, gimnazijski doktor uđe s kolegom koga je poveo. Ne vjeruju da će Stefan preživjeti podne.

Gasio se malo-pomalo, ispuštajući samo lagan hropac, međutim uvijek nijemo pogledajući oko sebe sa čudnom žestinom, čuvajući do posljednjeg trenutka svoje sanjarije, koje je ljubomorno krio.

Dva ljekara, direktor, sestra, nadzornik ambulante bili su tu, ćaskajući, sažaljevajući ga.

Stefan ih nije gledao. Da li ih je poznavao? Niko nije imao vlažne oči. Niko ga na svijetu nije volio.

Doktor? Toliko ih je vidio! Svaki dan je viđao takve poput njega, bio je istovremeno ljekar Velike bolnice i Arsenala. Osim toga, imao je svoju porodicu.

Medicinska sestra? Sjećao se, u početku, kada ga je previjala, kako se nadao iscjeliteljskim dodirima koje je nejasno poznavao; ništa se nije desilo.

Direktor, on takođe, imao je porodicu, čopor sinova, po jednog u skoro svakom razredu. Zatim, vjerovatno, morao je potajno čestitati sebi na tome što ovaj umirući nema majke; došla bi da ispušta glasne krike; govorili bi o tome, to bi preplašilo majke drugih. I uz to, u nezgodan čas! Tog istog dana, u dva sata, učenici su odlazili kući za uskršnji raspust; učenik Stefan – broj 10 u ambulanti – biće pokopan bez buke, neće poslati njegove drugove iz odjeljenja da ga isprate do groblja. Porodice neće znati ništa. Najzad, govorilo se da se direktor udvarao majci određenog učenika; ova dama će doći uskoro da potraži svog sina, i trebalo je da direktor misli na to. Moj bože! Kako ova profesija direktora zadaje brige!

Što se tiče nadzornika, čekao je samo čas kada će biti slobodan da popije apsint u *Staničnoj pivnici*, ili da ode na mjesto za razvrat.

Ni đaci nisu više nimalo mislili na njega; za nekoliko sati, svi će otići na petnaest dana, na selo, svojim porodicama, koje ih vole; i u tom trenutku nisu imali druge misli.

Ne, nije imao nikoga. Bio je sam. Mogao je otići u sjetnoj blagosti tog proljećnog dana, koji je govorio da će sve ponovno procvjetati, da će uskoro, tokom dugih mjeseci, biti lije-po na suncu, pod drvećem, na poljima, u cvrčanju cvrčaka, žetvama, berbama grožđa, požarima zalazaka i, uvečer, u sutonu, u tužnom jecaju kreketuša koji se diže u daljini. Sve će ponovo oživjeti i uživati u životu.

Kroz prozor je ulazio zrak na kojem su plesale zlatne trunke prašine; i tu je Stefan držao oči prilijepljene osjećajući da se spušta u noć.

Kad je izbilo dva sata, po cijeloj gimnaziji je odjekivalo neprestano koračanje tamo-amo, halabuka naređenja, dozivanja dječaka. Glasovi učenika su se žalili u susjednoj perionici. Nadzornik, dolje, izvikivao je vrlo glasno pravce vozova: „Za Po! za Tuluz!“

U susjednoj prostoriji, medicinski brat je pjevao, sređujući svoje stvari. A Stefan je tražio, iz dubine samrtničkih muka, gdje je čuo taj tako tužan refren. Sjetio se: bilo je to u krčma-ma selā kroz koja je prošao prošle nedjelje, na dan njegovog bjekstva.

Uskoro, direktor izađe da bi se bavio „svojim brojnim poslovima“, i s njim jedan od dva ljekara. Zatim nadzornik.

I kapelan se pojavi, omalen, debeo, obraza koji su se sijali od zdravlja, približavajući se sabranog izgleda. Kako je Stefan pripadao Grčkoj crkvi, kleče u podnožju kreveta, zadovoljavajući se mrmljanjem molitvi za umiruće.

Lagano, Stefan je odlazio, dok je posljednji bol postepeno potapao zavidni izraz njegovih očiju. Čekalo se.

Oko tri sata, on načini pokret, na trenutak njegove omršavjele crte lica se zgrčiše, dvije suze potekoše, tihe; reče slabašno: *mama, mama*, glasom razmaženog djeteta koje ima ranicu, i bi svršeno s tim.

Doktor se diže, izvuče sat, i, izgovarajući se svojim bolesnicima iz Arsenala, koji mora da su nestrpljivi, izađe.

Dolje, učenici koji su ostali zabavljali su se u sportskoj sali, u buci njihovih glasova čuli su se udarci velikih željeznih karika. Vrapci su nasrtali na platane, puneći pijukanjem tišinu napuštenih dvorišta.

Sestra je ostala sama blizu blijedog leša, pod slabim svjetlom dvije svijeće, šapćući molitve, lica pognutog pod velikom redovničkom kapom.

Jadni Stefan...

(Sa francuskog prevela **Vladana Perlić**)